

## Terelőszavak és óeurópai pásztormigrációk

Az állatok terelésének, irányításának, elriasztásának vagy csalogatásának legősibb módja — esetleg valamely mozdulat kíséretében — az emberi hanggal való közlés. Az ember már a paleolitikumban kapcsolatba lépett az állatokkal, úzte, vermekbe zavarta, majd a neolitikumban és később környezetébe fogadta, szolgálatába állította, tenyésztette, fejte, gyapját lenyírta, megnyergelte, málházta, igába fogta. Mindezt a tevékenységét hangokkal kísérte. Szavakat, kiáltásokat, füttyjeleket kellett használnia. Ezek között nyilvánvalóan voltak elnyújtott éneklésszerű hangok is különösen, ha nagyobb nyájat, falkát kellett irányítani, riasztani vagy hívni. Erre emlékeztet az a norvég megfigyelés, hogy a hegyi szállásokon a pásztor leányok teheneket hívó hangja mollban hangzik. A svéd Dalarnában énekelve keresik az elkóborolt tehenet (Látott egy ismeretlen tehenet? Feleljen és adjon hírt! — Ne keresse, ne keresse, a tehen hazatért!). Blekinge nyugati részén a juhászok kürtszóval érintkeztek egymással.<sup>1</sup>

Nyilvánvalóan ősi szokás maradványa az a németországi rendtartás (1783), amely szerint a juhásztól megkívánják, hogy ha a juhok legelnek, akkor síppal, kellemes énekléssel vagy valami hasonlóval megörvendeztesse és jókedvűvé tegye őket. Szükségesnek tartják, hogy a juhász valamilyen fúvós hangszeren jól játszon, mert a muzsikától a juhok élénkebbek, kövérebbek lesznek. A furulya hangjára a juhok mindig felfigyelnek. Hasonló hagyomány él a balkáni pásztorok körében is. Gyakran a pásztorbotba, a kampóba sípot építenek be (Mecklenburg). Thuringiában a pásztorbot, mint „báránysíp” ismeretes: a botot a nyitott ajak között ide-oda mozgatják s ezzel jellegzetes torokhangot kapnak, amely messzire elhallható. Ez a hang sajátos juhász-köszönés. Akkor halljuk, ha a nyájjal a legelőre érkeznek.<sup>2</sup>

A magyar néphagyomány is azt tartja, „ha muzsikál a pásztor, nyugodtabban legel a nyáj és felhízik”.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> L. REITON, Saeterwirtschaft in Norwegen. FÖLDES L. (szerk.): Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Ethnographische Studien. Budapest 1969. 830. — S. ERIXON, Folklig telegrafering. Svenska kulturbilder VII. Stockholm 1937. 52, 57.

<sup>2</sup> W. JACOBET, Schafhaltung und Schäfer in Zentraleuropa bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts. Berlin 1961. 369—370, 477. A bulgáriai pomákok azt tartják, hogy juhaik a furulya hangjára igen fogékonyak, felfülnének, jól táplálkoznak és elcsendesednek. A pindusi arumonok a furulya melankólikus hangjára közelebb kerülnek állataikhoz. Az arabok szerint a hangszerek hangjára a juhok elcsendesednek, kövérek lesznek. K. HÖRMANN, Herdengeläute und seine Bestandteile. Hessische Blätter für Volkskunde, XII. Leipzig 1913. 14—15.

<sup>3</sup> MÓRICZ P., Magyar sirató. Budapest é. n. 191.

A szavak, éneklhangok mellett az állatok terelésének különböző eszközei is vannak, amelyek nyilvánvalóan újabbak, mint a szavak, éneklhangok és füttyjelek. A bot, az ostor, az ösztön, a gyeplő gyakran kiegészíti a terelőszavakat. De az eszközökkel hangot is lehet adni. Így az ostorral csapkodnak, durrogatnak, a botra szerelt csörgők, fémlemez hangjával figyelmeztetik az állatokat. A fémkarikákkal ellátott csörgősbotok nálunk a Kisalföldön, a Szigetközben, Sopron környékén, de a Dunántúl más területein is ismeretesek vagy használatuk még él a nép emlékezetében. Erdős, bokros területen nem lehet az ostorral csapkodni s ott a csörgősbot kitűnő szolgálatot tesz. Hangját meghallja a bokrok, fák között elmaradó állat. Csordások, csikósok, ritkábban juhászok, kanászok és csőszök is használták. Becses nyelvi anyag kíséretében részletesen ír a csörgősbotokról TIMAFFY L.<sup>4</sup>

Ennek a csörgő hangot adó terelőeszköznek a dunántúli elterjedése szorosan kapcsolódik a burgenlandi, szlovákiai területekhez. Jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 1499-ben egy bécsújhelyi pásztornak csörgősbotjára tett esküvel kellett vallomását megerősítenie. Ismerik a csörgősbotot a svéd, észt, német, svájci, vallon, lengyel pásztorok is. Egyik sajátos formája a szlovák *kulava*, amelyre először HERMAN O. hívta fel a figyelmet.<sup>5</sup> A lappok a szán elé fogott rénszarvasokat irányítják csörgősbottal.<sup>6</sup>

Feltűnő szerepe van a botnak a német pásztorkodásban. Németország több vidékén (lüneburgi Heide, Westfalia, Thüringia) használnak olyan juhász-kampókat, amelyeknél a kampó egy lapátkával egészül ki. A lapátka azt a célt szolgálja, hogy vele rögöket, kis göröngyöket dobáljon a juhász az elmaradó juhok után, s így irányítsa őket vissza a nyájhoz.<sup>7</sup> A lüneburgi Heiden a juhászok ma is használnak ilyen kampókat (1. kép), amellyel bámulatos biztonsággal dobják a kis göröngyöket a juhokra.

Magát a ménest, gulyát, nyáját csengővel, kolomppal ellátott állatok is irányíthatják. A kolompos, csengettyűs állatokat követi a többi jószág. A kolompos, csengettyűs állat összetartja, vezeti a nyáját s így könnyebb a pásztor munkája. A gulyás ismerte csengettyűi szavát. Az éjszaka sötétjében arról ismert rá, hogy melyik jószág merre kóborolt el, hol legel.<sup>8</sup> Fontos szerepe van a nyájban a kolompos vezérürünek. A nyáj megérzi a szagát, utána indul, igazodik. A vezérürü érti a juhász szavát, intését. Ha tűz üt ki a hodályban előbb a vezérürüket szabadítják ki. A többi magától utána megy. Erről már 1833-ban megemlékezik juhtenyésztési irodalmunk.<sup>9</sup> Az ilyen esetekben is régi pásztorhagyományokról van szó. A lüneburgi Heidén a nevéen (*Harm*

<sup>4</sup> TIMAFFY L., Kisalföldi csörgősbotok. *Ethnographia* 74. Budapest 1963. 161—180

<sup>5</sup> PALÁDI-KOVÁCS A., Csörgősbot. *Magyar Néprajzi Lexikon*, I. Budapest 1977 534, 537. — G. BERG, Ringstavar. *Atlas över svensk folkkultur*. Red. S. ERICSON Uddevalla 1957. 35. — A kiterjedt irodalom legújabb összefoglalásához l. *Jahrbuch für Ostdeutsche Volkskunde*, 22. Marburg 1979. 118 k., valamint K. HAIDING, *Obersteirische Ringstöcke als frühe Zeugnisse volkskundlicher Forschung*. Der Leobener Strauß. 6. k. Leoben 1978. 9—62.

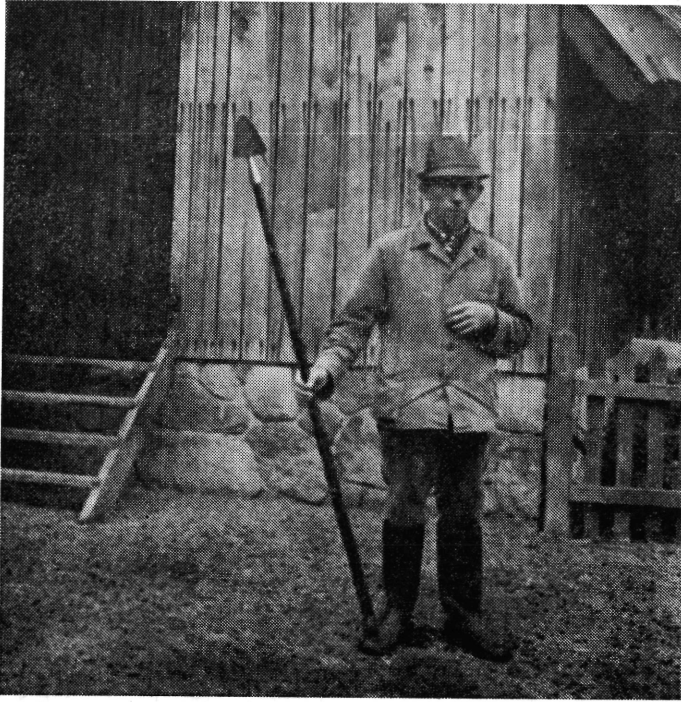
<sup>6</sup> G. BERG: i. m. 35.

<sup>7</sup> W. BOMANN, *Bäuerliches Hauswesen und Tagewerk im alten Niedersachsen* Weimar 1929. 182. — W. JACOBET: i. m. 478—485.

<sup>8</sup> SZABÓ K., *Csengettyű és kolomp a kecskeméti pásztorság kezén*. *NéprÉrt.* 24. Budapest 1932. 70—71. — BÉRES A., *Terelők, terelőeszközök a hajdúsági pásztorok kezén*. Déri Múzeum évkönyve 1960—1961: 189. Debrecen 1962.

<sup>9</sup> HERMAN O., *A magyar pásztorok nyelvkincse*. Budapest 1914. 520. — TÁLASI I., *A Kiskunság népi állattartása*. Budapest 1936. 75.

vagy *Hans*) szólított vezérürü odafut a juhászhoz. Természetesen nem mindig hordták a csengőket, a kolompokat az állatok. A lüneburgi Heidén, a Hortobágyon a nyári nagy melegben, télen a magas hóban leveszik a kolompot az állatokról. Télen a kolomp akadályozza juhót, mikor a hó alól előkaparja takarmányát.<sup>10</sup>



1. kép. Német juhász lapátkás kampóval. Wilsede, Lüneburgi Heide, NSZK. Gunda B. felv.

Az állatok irányítása, terelése az egyszerű szavaktól, füttyjelektől a különböző eszközökig (ostor, bot, ösztön), a csengőkhöz, a kolompokig hosszú fejlődés eredménye, de az aránylag fejlett formák mellett az egyszerű szavak, gesztusok (pl. a kar, a bot, a kalap felemelése) is megmaradnak. Ezekről BALOGH L. kifejti, hogy az ember és állat közötti kapcsolatnál az ember törekszik az állatok jelrendszerének átvételére, amely történhet hangutánzással, de az ember az állatok gyakori hangjeleit saját fonetikai rendszerével kiejthető szavakká formálja át (pl. *pitty*, *pizsi*). A terelő és hívogató szavakban gyakori az állatok közlésmódjának sajátossága, az elemisméltés (pl. *tup-tup-tup*). Utánozza az ember az állati hang dallamát és hanglejtését. A terelő-, űző- és hívószavakról Balogh L. figyelmet érdemlően állapítja meg, hogy „a dallam

<sup>10</sup> W. BOMANN: i. m. 184, 185. — BÉRES A.: i. m. 191. — A Dunántúlon is nevet (Virág, Huszár, Szóke, Csákó) adnak a vezérürünek. VAJKAI A., A szentgáli juhászat. Kny. Budapest 1943. 12.

és szöveg mellett gyakran lábdobbanás, fenyegető kézmozdulat, ütlegelés, ostorcsattogás, a gyeplő megrántása is egyértelművé teszi a jelzés felfogását. Éppen ezért a hívogatók és terelők jeleleit úgy foghatjuk fel, hogy azok az emberi nyelv rendszerében önálló jelentéstartalommal rendelkező nyelvi jelek, de az állatok nem e jelek jelentését fogják fel, nem a kimondott szavakat értik meg, hanem az elhangzó megnyilatkozás egészét. Azért figyelnek fel a komplex jelzésekre, mert az élettapasztalat, az interakciók gyakori megismérlődése során kialakul bennük valamiféle reflexszerű reakció az efféle hangjelekre.”<sup>11</sup> Ezt a világos elméleti fejtegetést el kell fogadnunk, valamint azt a véleményt is, hogy az állathívogatók, -terelők indulatszók, igen gyakran hangutánzó eredetűek, eredetükben érzelem- és indulatkitörés, hangutánzás, hangulatfestés olvad egybe s az állatterelő szavakból gyakran keletkezik állatot jelentő szavak.<sup>12</sup> GOMBOCZ Z. idézett munkájában azt is elmondja, hogy az állathívogatók egy-két kivétellel aránylag kis területen élnek s így több okunk van ősi voltukban kételkedni.<sup>13</sup> A kis területen való előfordulás még nem zárja ki az állathívogatók ősi voltát, — hiszen a terminológiák lehetnek maradványszavak, reliktumok. BÁRCZI G. is utal arra, hogy az állatterelő szavak igen szűk területen élnek s ezért a nyelvjárásokban változatosak, de hozzát teszi: alig hihető, hogy az állatterelő szavakból keletkező állatot jelentő terminológiák szóteremtési módja „olyan népnél, melynek az állattenyésztés már igen régtől fogva fontos termelési ága, ismeretlen lett volna”.<sup>14</sup>

Ne felejtjük el azt sem, hogy a nép szokásainak hagyományos, szerves részének tartja az állathívogatókat. Meggyőző erről bennünket VAJKAI A. szentgáli közlése: „Az állathívogatók ismeretét — írja — természetesnek tartják és egyenesen rossznéven veszik, ha az idegen nem ismeri őket...”<sup>15</sup>

A magyar állathívogató és -terelő szavakat igen kevésbé ismerjük. Az 1960-as évek végéig közölt terminológiákkal KELEMEN J. foglalkozott. A mondatzók a magyar nyelvben c. könyvében (Budapest 1970). Ő a nyelvészeti közléseket vette számba s a terelőszavak, állathívogatók hangtani kérdéseivel s képzőivel foglalkozott. Kitűnő könyvében azonban nem tér ki a hasonló idegen nyelvi anyagra. A szórványos népnyelvi és néprajzi közlések mellett<sup>16</sup> kiemelkedő jelentősége van BALOGH L. és KIRÁLY L. már említett munkájának. De már az eddigi közlésekből is megállapíthatjuk, hogy ezek a terminológiák bizonyos regionális, szóföldrajzi elterjedést mutatnak. Vizsgálatuknál ezt alapvető jelentőségűnek tartom s R. H. LOWIEVAL vallom, hogy „amikor

<sup>11</sup> BALOGH L.—KIRÁLY L., Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi nyelvatlasza. Budapest 1976. 67—69.

<sup>12</sup> GOMBOCZ Z., Állathívogatók és állatnevek. Magyar Nyelv 7: 353—357. — BÁRCZI G., A magyar szókincs eredete. Budapest 1958. 33—35. — A kérdés tanulságos összefoglalása: FÖLDES L., Állathívogató. Magyar Néprajzi Lexikon I. Budapest 1977. 82.

<sup>13</sup> GOMBOCZ: i. m. 354.

<sup>14</sup> BÁRCZI: i. m. 35.

<sup>15</sup> VAJKAI: Szentgál. Budapest 1959. 84.

<sup>16</sup> Igen nehéz számontartani a hazai és külföldi néprajzi munkákban megjelent közléseket. A népnyelvi közlések sorából jelentős anyagot tár elénk MURÁDIN L. tanulmánya: Állathívogató és -űző szavak erdélyi nyelvföldrajza. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. 21: 161—173. Kolozsvár 1977; Uo. 22: 41—56. Kolozsvár 1978. Ebben a közleményben, valamint KELEMEN említett munkájában példámhoz további párhuzamok, példák találhatók.

nem ismerjük egy jelenség elterjedését, semmit sem tudunk, ami elvileg jelentős”.<sup>17</sup>

Már aránylag kis területen is szembetűnőek az eltérések s ugyanakkor a kiterjedt, egymástól távol fekvő területeken és népeknél az egyezések.

Így a Hortobágy környéki falvakban az igás ökör jobbra, ill. balra irányításánál elnyújtva, énekelve más szavakat mondanak. Az északi részeken a jobbra forduláskor *cselővel* irányítják a jószágot, balra a terelőszó *hajsz* vagy *gyeride te!* A keleti és déli részeken jobbra forduláskor a *csalé*, balra forduláskor a *hajsz*, újabban a *hők ide te* szavakkal vagy ezek variánsaival szólítják az ökröket. Ha nem indul el egy-egy ökör megtekerték a farkát, *gazt*, szalmát gyújtottak meg az orra alatt.<sup>18</sup>

Még az ilyen kisebb regionális eltéréseket sem tudjuk megnyugtatóan megmagyarázni. Gondolhatunk etnikai, települési körülményekre, egy-egy vásárcörzetbe való tartozásra. A hajcsároknak, a vásároknak, a gyakran több száz kilométeres állatterelésnek (pl. a Nürnberg, Bécs, Felső-Olaszország irányába tartó marhakereskedelem) nagy szerepe lehetett a terelőszavak regionális elterjedésénél, megoszlásánál. Gondoljunk arra is, hogy nemzetiségeink nyelvében a tehén- és lónevek magyarok (pl. a hartai németeknél az ökörnevek *Villám*, *Vezér* stb., a lónevek *Kese*, *Sárga*, *Szárca* stb.), mert máskülönb az állatokat a vásáron nem lehetne adni-venni.<sup>19</sup> Nyilvánvalóan az állatnevekkel együtt átvettek terelőszavakat is. A Kárpát-medencében és annak peremvidékein érdemes lenne megvizsgálni, hogy meddig terjednek a magyar állatnevezések.

A terelőszavak során mutatkozó különbségeknél most jobban érdekel bennünket a hívó-, terelőszavak egymástól távoli területeken való hasonlósága.

Már K. MOSZYŃSKI rendkívül eredetinek tartotta az egyik sertéshivogatót (*gud*, *guzù*), amely Lengyelországban Lowicz és Skierniewice környékén, valamint nyugati lemák területen, beleértve Kislengyelország nyugati részét is ismert. A terminológia meglepő módon ismétlődik Szerbiában, Montenegróban (*gudu*) és a bulgáriai Tatar-Pazardzsis környékén (*gòdi*, *gòdorr*). Dalmáciában a *gud* elkergető szó.<sup>20</sup> Később Vakarelski Chr. erről a disznóhivogatóról kimutatta, hogy különböző változatokban egész Bulgáriában ismert. A hivogató ilyen alakjait sorolja fel: *gut*, *guc*, *guč*, *gu*, *goc*, *gč* stb. Ezek a szavak a hivogatás során ismétlődnek, új hang- és szóelemekkel bővülnek. Pl. *gùdi-gùdi-gùdi*, *gudu-gudu*, *gdr'rrr-gud'rrr*, *gud'rrr*, *gùsi-gùsi-gùsi*, *gùsa-gùsa-gùsa* stb.<sup>21</sup> Az utóbbi terminológiákhoz hasonlót jegyeztek le Szepesbéláról. Ott a *gusze-gusze-gusze* sertéshivogató (MNY. 5: 93). Vakarelski Chr. a sertés-

<sup>17</sup> R. H. LOWIE, Some Problems of Geographical Distribution. In: Südseestudien. Gedenkschrift zur Erinnerung an Felix Speiser. Basel 1951. 24.

<sup>18</sup> BODÓ S., Az igavonó szarvasmarha a Hortobágy vidékén. MésH. 15—16. Debrecen 1972—1974. 71.

<sup>19</sup> FÉL E., Harta néprajza. Budapest 1935. 45, 52. — A szlovákok még ma is használnak ilyen ló- (Moňoš, Šargo, Sarvaš, Hegeš, Barna) és tehénneveket (Pirožka, Šárga, Keša). J. PODOLÁK, Poľnohospodárstvo. In: Banícka dedina Žakarovec. Bratislava 1956. 99. Vö. még MOLDOVÁN G.-nek a 32. és 33. jegyzetben idézett munkáit (45, ill. 503). — A marhalevelek kiállítási nyelve is magyar volt s ez is hozzájárult a magyar állatnevek használatához.

<sup>20</sup> K. MOSZYŃSKI, Kultura ludowa Słowian. I. Kraków 1929. 118.

<sup>21</sup> CHR. VAKARELSKI, Izrazi za primamvane i otpáždane na nòkoi domašni životni. Sofia 1937. 17. — A bolgár terelőszavak további gazdag változataira l. még CHR. VAKARELSKI, Bit na trakijskitè i malozijskitè bálgari. La Revue Thracienne 5: 30—33. Sofia 1935. Erre a munkára a továbbiakban nem hivatkozom.

hivogatók ebbe a csoportjába sorolja a szerb-horvát *gudin* (l. még alább: *gitz-gitz*), az alsó-ausztriai *gütz* terminológiákat.<sup>22</sup> Ide tartozik a magyar disznóhívó *gid* (Tázlár: MNy. 24: 137) és a *gidz-gidz-gidz-gic* (Ormánság), amellyel a *gica* 'egy disznófajta' függ össze (TESz). Ez a hivogató szócsoport talán kapcsolatban van a *gidi-gidi*, *gidili-midili*, *gëda ne!* *gidu ne!* kecskegida, kecske hivogására használt szavakkal, amelyből főnévesüléssel *gida* keletkezett (TESz).

Ennek az állathivogatónak lengyel, lemák (ukrán) és déli szláv területen való előfordulása aligha lehet egymástól független s feltételezhető, hogy ősi szláv állathivogatóról van szó. A kérdés azonban bonyolultabbá válik, ha tovább vizsgáljuk a sertéshivogató európai előfordulását. *Giss*, *gus*, *guss*, *gussie*, *gussy* stb. alakban feltűnik Skóciában s az angol nyelvterület különböző részén.<sup>23</sup> Thomas D. idesorolja a sertéshivogató *kis*, *kiss*, *kissie*, *kissy* stb. (Skócia, Dumfriesshire) alakjait is. Számtalan európai példát is felsorol: *gitz-gitz* (Szerbia), *guss-guss*, *kits* (Poroszország), *gis*, *gisse* (Dánia), *gos*, *guss*, *kos*, *koss*, *kus* (Svédország), *gús*, *gusi* (Svájc) stb. (Ezeknek a szavaknak a sorába említi a *kuska be* magyar sertésterelő terminológiát és *koca* szavunkat.) Szerinte a terminológia arab megfelelői a *kss*, *kis*, *kišš* stb.<sup>24</sup>

Thomas a brit szigetországban a terminológia elterjedését kapcsolatba hozza régészeti leletekkel. Rámutat arra, hogy a korai bronzkorból való lapos réz és bronz fejszék azokon a területeken találjuk meg, ahol a *giss*, *gus* stb. terminológiák is előfordulnak. A fejszék európai lelőhelyeit is figyelembe véve (Ciprus, görög szigetek, Magyarország, Dánia, Svédország) Thomas feltételezi, hogy ennek az állathivogatónak a gael népe a keleti Mediterránból a balti zónán át jutott el Észak-Britanniába.<sup>25</sup> A ludak hasonló hívószava (*gos-gos*, *goosey-goosey*, *guss-guss-goosey* stb.) a Rajna-vidék, Schleswig-Holstein felől érte el a szigetvilágot.<sup>26</sup> Nyilvánvalóan ezzel a hivogatószóval függ össze a lúd neve az indoeurópai nyelvekben (ófn. *gans*, ófríz. *gōs*, óészaki *gās*, lat. *anser*, lit. *žąsis*, óind. *hamsá*), amely egyike a kevés indoeurópai madárneveknek.

Térjünk vissza Moszyńskihoz. A lengyel etnográfus azt írja, hogy ami a juhokat illeti az egyik legérdekesebb hivogató kiáltás az, amit az ajkai pergésével idézünk elő: *prrr*, *prru*, *tpru* stb. Ez a terelőszó rendkívül elterjedt Bulgáriában és a Kárpátokban. Ezenkívül hallható Észak-Mazuria néhány helységében, a Notec középső folyása mentén és Malbork környékén. Hasonló, de zöngés (*brr* stb.) változatok hallhatók a szerbek és horvátok lakta területeken, sőt Németországban is.<sup>27</sup> A szócsoportnak Bulgáriában Vakarelski legkülönbözőbb hívó- és elűző változatait ismerteti, pl. *prrr*, *trrr*, *trrrs*, *trš-trš-trš* stb.<sup>28</sup> A *brr* alak változata a *brtrrršš-brtrrršš* (juhivogató). Feltűnő, hogy a *prrr* és változatai a kecsketerelő szavak sorában (*trrřš-ei-ei*, *trrr*) ritkák és Nyugat-Bulgáriára korlátozódnak, de előfordulnak, mint tyúkhivogatók

<sup>22</sup> VAKARELSKI: i. m. 18.

<sup>23</sup> D. THOMAS, *Animal Call-Words. A Study of Human Migration*. Carmarthen 1939. 46.

<sup>24</sup> THOMAS: i. m. 44, 48—49.

<sup>25</sup> THOMAS: i. m. 52—59.

<sup>26</sup> THOMAS: i. m. 56. Gazdag terminológiát tartalmazó könyvéből csak néhány példát idézek.

<sup>27</sup> MOSZYŃSKI: i. m. 119. — Hasonló tehénhivogatók (*tpru*, *tpruka*, *tpruška*) Belorussziában, Dél-Litvániában, Lettországbán, nagyorosz területeken (Pszkov, Tver stb. vidéke), a volgai finneknél, a baskíroknál, stb. is feljegyzésre kerültek. MOSZYŃSKI: i. m. 120. — Ugyanítt említi, hogy a bolgároknál a *ptr*, *prí*, *prut*, *prč* tehénkergető szó.

<sup>28</sup> VAKARELSKI: i. m. 13, 29.

(*prrrr-prrr-prrr*). Természetesen szigetszerűen (Nyugat-Bulgária).<sup>29</sup> A balkáni, valamint a román (Atlasul Lingvistic Român. SN II, 385, 386, 388, 389. térkép) anyagot szem előtt tartva úgy látom, hogy a juh- és kecsketartás hívogató/terelő szavai sokkal inkább különböznek, mint hasonlítanak egymáshoz. Ebből arra mernék következtetni, hogy a két kisállat tenyésztésének egymástól eltérő gyökerei lehetnek.

Nézzük közelebbről a *brr*, *pr* terelő és hívogató szócsoportot a Kárpát-medencében. A Magas-Tátrában a juh hívó és elűző szavai régi vlach jellegűek, — írja PODOLÁK J. s a hívószavak sorában ezeket sorolja fel: *ibprrr, na!*, *pbrrr do strungy!*, *na pbrrr, id'eš sem*.<sup>30</sup> A morváltól ismerjük a *pr* alakot, amely loírányító szó, a *pr* a sertés, a ló, de különösen a csikó és kecske elkergető szava.<sup>31</sup> A szlovákoknál a tulajdonképpeni hívó szót már közérthető irányító szavak egészítik ki. Ugyanezt tapasztaljuk a románoknál is, akiknél ilyen terelő (hajtó, hívó) szavak ismeretesei: *oaiă, oaiă, bîr, bîr*; <sup>32</sup> *bâr, bâr oai!* *oița!*, *bâr, bâr oițete mele!*<sup>33</sup> *br, bâr*.<sup>34</sup> A román *br, bîr, pr, ptru, tru* típusú juh hívogatók, terelők gazdag változatait közli a román nyelvatlasz.<sup>35</sup> A macedorománban ilyen juhterelők ismertek: *prrr, prî* (vö. román *prrr ho ho*).<sup>36</sup> Szepesbélán a *prús-na, prús na* (a *p* a *p* és *b* közt hangzik) bárányhívogató (MNy. 5:93). Ennek a juh hívogató, riasztó, hajtó szócsoportnak igen sok változatát Erdélyből már Herman is közölte. Ilyenek pl. *bri* (Gyergyó), *bri-ne* (Marosvásárhely), *brr* (Csíkszentmihály), *Héj ne hé! vaj ne! bri, bri* (Udvarhely).<sup>37</sup> Csikban a juh hajtószavai közül a *ber-nye, prie-nye, bri-hej, prie-prie-prúske* stb. ide sorolható alakokat említettem meg.<sup>38</sup> A mezőszéki Széken az egyik hajtószó *brr-nye*. Bálványosváraiban hangos *brrrűűű oáj!* kiáltásokkal és ütlegekkel noszogatták a juhokat a fejőlyukhoz.<sup>39</sup> Kalotaszegen a juhot *hő-nye, prrr-nye* szavakkal terelik a pakulárok.<sup>40</sup> Ugyancsak számos változata előfordul a szónak Márton Gy.—Péntek J.—Vöő I. munkájában: pl. *bîr, bîr be, bîr nyè* (Mezőség), *brë, prë* (Köröstárkány), *brië nyë* (Gyimesfelsőlok). Szerintük a magyar *bir* a román *bër*, a magyar *brë, brië* a román *br* átvétele.<sup>41</sup>

<sup>29</sup> VAKARELSKI: i. m. 19, 30.

<sup>30</sup> J. PODOLÁK, Pastierstvo v oblasti Vysokých Tatier. Bratislava 1967. 111. — L. még GUNDA B., Ethnographica Carpathica. Budapest 1966. 375.

<sup>31</sup> J. HÚSKA—J. KLIVANI, Hospodárské zaměstnání obyvatelstva. In: L. NIEDERLE (szerk.): Moravské Slovensko. I. Praha 1923. 365, 378.

<sup>32</sup> MOLDOVÁN G.: Alsóféhér vármegye román népe. Nagyenyed 1899. 45. — MOLDOVÁN G.: A magyarországi románok. Budapest 1913. 504.

<sup>33</sup> MOLDOVÁN, i. m. 1913. 429. Ide tartozik az erdélyi román tehénterelő is: *Hi ne pri, bri!* (i. m. 404).

<sup>34</sup> T. PAMFILE, Jocuri de copii, adunate din satul Țepu (jud Tecuciu). II. Bukarest 1906. 131, 133.

<sup>35</sup> Atlasul Lingvistic Român. Seria noua. II. Bukarest 1956. 385, 386 térkép.

<sup>36</sup> T. PAPAHAĞI, Dicționarul dialectului aromân. Bukarest 1963. 882, 884. — PAPAHAĞI közöl francia terminológiákat is: *prrr, proue* (882).

<sup>37</sup> HERMAN O., i. m. 538.

<sup>38</sup> VÁMSZER G., A csikmezei háziállatok elnevezései, keresztnevei, hajtó-, hívogató-, elűző- és megállító szavai. Néprajzi Közlemények 4/1—2: 241, 248. Budapest 1959.

<sup>39</sup> VÁMSZER G., Állatnevek, állatterelők, állathívogató és állatkergető szavak Székről és Inaktelkéről. Néprajzi Közlemények 4: 91. Budapest 1959. — K. Kovács L.: A bálványosváraiban fejtő juhászat. Kny. Budapest 1947. 28.

<sup>40</sup> Kós K., A kalotaszegi kosarozó juhászat. Miscellanea Ethnographica I. Kolozsvár 1947. 17.

<sup>41</sup> MÁRTON GY.—PÉNTÉK J.—VÖÖ I., A magyar nyelvjárások román kölcsönzavai. Bukarest 1977. 67, 77. A románban H. TIKTIN szerint a *bre'* a török *bre'* átvétele (Rumänisches-deutsches Wörterbuch. I. Bukarest 1903. 223).

A Romániai Magyar Nyelvjárások Atlaszának anyaga alapján a *brr* juhúzó szónak gazdag változatait közli Muradin L. s összefoglalóan a következőket írja: „A *brr*, *brę*, *brí*, *bę*, *bir*, *bir*, *bę*, *bur* stb. (ki, ne, nye) juhúzó szó földrajzilag elsősorban a Maros és Küküllő vidékén, valamint a csángóban egyeduralgó, de szórványosan a székelység között is jelentkezik. Ezek az alakváltozatok a román *brr*, *bre*, *bır* stb. átvételei (lásd a román nyelvátlasz idézett térképlapját). Alkalmassint ennek a román eredetű *brr* úzószónak a magyar becézó származéka a néhány székely faluban hallható *bęrike*, *birike* (ne, el ne, hátra) juhúzó. A Kénoson, Lövétén, Kászonaltizen jelentkező *pęske*, *pęs* (hátra, félre), valamint a szilágysági Dobrán, a szamosháti Hiripen felbukkanó *bęsz*, *visz* (te) juhúzó szóban a \**pr!*, *br!* változatát kell feltételeznünk. A más-salhangzó-torlódás *p-*, *p-*, *b*, *v*-ben egyszerűsödött, és ehhez a „tő”-höz *-s*, *ske* becézó képző járulhatott.”<sup>42</sup>

A szó több változatát jegyeztem fel a szerémségi magyaroknál (1981 március – április). A dobrodoliak szerint a szerbek így csalogatják magukhoz a juhot: *brrr!* *brrr!* A falu határában megjelenő bosnyák vándorjuhászoknak ugyanez a hívószava (*brrr!* *brrr!*). A magyarok a juhot ezekkel a szavakkal hívják: *szik-szik-szik!* s a zavarószó: *bihe!* *bihe!* Ürögön, ha juhot hív magához a magyar pásztor egy edényben kukoricát ráz s így szól a juh felé: *szik-szik-szik!* *prrrr so!* — *Brr!* *brr!* *brrr!* szavakkal hívja Nyékincán a juhot a sózáshoz a gazdája. A félre kódorgó juhra így kiáltanak: *Hi te!*

Nyíregyházán a kisbornyu terelőszava egy leírhatatlan bilabiális-tremuláns hangkomplexus: *tprkkcsálé*, amely tkp. két szóból áll.<sup>43</sup> A Hortobágyon usztatáskor, állásba hajtáskor a juhterelő szó a *prrr!*, *prrr!*, — *prrr!* — *prrrü!* — *prrru ha, ha!* (MNY. 8: 140). A *prü* már GYARMATHI S. szerint is az állatokhoz intézett hang (KELEMEN J.: i. m. 38., a 255–257 lapokon további példák). Tanulságosan írja PALÁDI-KOVÁCS ATTILA, hogy a gömöri barkóknál a juhász többnyire „... a nyáj mögé állva terel: *Haj nye!* *Prrruk te!* Ha jó vezérürje és kutyája van, akkor kevés szóra van szüksége. A régi juhászok füttyel irányították a nyáját. Voltak füttyjelek a kutya, a nyáj és egymás számára is.”<sup>44</sup> A zempléni Mogyoróskán a *prrk nye hó nye!* a befogott tehén terelőszava. A bihari Tépén a balra forduló ígás ökörnek mondják, hogy *prrruk*. *Prk* Beregzászon az ökör jobbra fordulására ösztönző szó (KELEMEN J.: i. m. 60).

A *brr* (*bri*, *bride*, *brik*, *brike*, *brikk*) több változatát sorolja fel az ÜMETSz. Így a *brrr* disznóhivogató Monostorpályiban. Galambúzó a somogyi Bárdudvarnokon, ahol *prrr*, *krr* alakját ismerjük.<sup>45</sup> Véleményem szerint a *brr* és társai a juhászat köréből kerültek át a szarvasmarhaigázás, a disznó- és galambtartás szókinésébe. Legalábbis ezt sejteti a *brr*, *prr* kiterjedt előfordulása a juhtenyésztésben.

Foglalkozott a *brr* indulatszóval a TESz. is. Szerinte a szépirodalmi munkákban (Kármán, Katona) fellelhető *brr* indulatszó valószínű függetlenül keletkezett a hasonló állatterelő, állatúzó szavaktól.

A *brr*, *prr* és társai a balkáni, kárpáti és északi szláv térségben nyilvánvalón összefüggenek s elterjedésük a pásztorvándorlásokkal magyarázható.

<sup>42</sup> MURÁDIN: i. m. (1978) 53.

<sup>43</sup> MÁRKUS M., Állathivogatók és zavarók Nyíregyháza környékén. NéprÉrt. 29: 447.

<sup>44</sup> PALÁDI-KOVÁCS A., A keleti palócok pásztorokodása. MészH 7: 95.

<sup>45</sup> BALOGH—KIRÁLY: i. m. 137.



A magyar nyelvbe a *brr* és társai román pásztorok alkalmazása révén is elkerülhettek.

A szócsoportnak azonban sokkal nagyobb a geográfiai elterjedése.

J. HUBSCHMID szerint, mint hivatkozó és a kos elnevezése a román nyelvekben igen elterjedt a *berr* típusú terminológia. Haustiernamen und Lockrufe als Zeugen vorhistorischer Sprach- und Kulturbewegungen c. tanulmányában ide sorolja a vallon *bara*, az újprovanszál *berri*, a languedoci *berou* 'kos' elnevezéseket, amelyek állatterelő szóból keletkeztek. A baszkban a juhok hívószava *brrrrra*, a *bri* terminológiával az elveszett bárányt hivatgatják. A katalánban a *brrrrr*, az asztúriaiban a *biri biri biri* a juh hívószava. Gyakori a hivatkozószó *p*-alakja. Ilyen pl. a francia nyelvjárásokban a *prrr* (Dept. Nord). Az itáliai Lucaniában és Kalabriában a *prrr* szóval hívják a juhot. Ide tartozik Hubschmid J. szerint az albán *berr* 'juh, kos, gyapjas háziállat'. Megtaláljuk a juh-hivatkozót — csak néhány példát idézve — a svédben (*perr*, *pirr*, *purrr*), a hollandban (*brrr-brrr*), az angolban (*brrr-brr-burr*). Keletre tekintve felbukkan a szó a kasgari török dialektusban (*pru pru pru*), a klasszikus arabban (*bir bir*). Hubschmid J. végül arra a következtetésre jut, hogy a román nyelvek *berr* terminológiája eurázsiai és afrikai megfelelőivel együtt egy ősi, a neolitikum idején nyugatra elkerült pásztorterminológia. A juh- és a kecsketeenyésztés a preneolitikus Európában ismeretlen volt. Lehetetlen, hogy a *berr* és társai fiatal, egymástól függetlenül keletkezett szavak lennének.<sup>46</sup>

J. Hubschmid adatláncolatát — véleményének alátámasztására — bővíteni tudom. (J. Hubschmid nem ismerte K. Moszyński munkáját.) Kréta szigetén 1981 júliusában Anógia faluban láttam és hallottam, hogy a juhász kódobálással zavarja a juhokat s közben így kiált feléjük: *Háá! Kriu! Prrrr!* Makrilia faluban szintén kövekkel dobálva ezekkel a szavakkal riasztják a juhokat: *Prrrr! Prrrrrr! . . . Prrrrrr! Hááá!* A *trrr* a kisállatok hivatkozója a palesztinai araboknál s egy kimondhatatlan szócsoporton belül a *brrr* a juhok terelőszava az aleppói beduinoknál (*tšš u aj hhh brrr hōōō ssss*).<sup>47</sup> Ha Észak-Szibériában kutatunk a terelőszó után megtaláljuk a jurák-szamojédeknél (*prr xus*, *p<sup>a</sup>r xus* stb.), amellyel a kutyát a rénszarvasokra uszítják.<sup>48</sup> A zürjénben a *pr!* *prr!* értelme a lóhajtásnál 'állj', a *pru*, *pru* lóirányító szó (vö. orosz *ptrr*).<sup>49</sup> A moksa-mordvinban a *prr!* szintén lómegállító.<sup>50</sup> Kétségtől ebből a szócsoportba tartoznak a kalmükek ilyen állathivatkozói: *prūs* 'Zuruf an die Kälber', *tr*, *tur*, *turr* 'Zuruf an die Kamele, wenn die trinken sollen'; l. még *prš*, *pris*, *pirs* 'beim wegzagen der Katze'.<sup>51</sup> Ebből a szócsoportba tartozik az

<sup>46</sup> Vox Romanica 14: 195—196. (Zürich 1954). Itt további irrdalcm, amelyet azonban HUESCHMID csak részben használt fel. — Igen gazdag terelőszó anyagot közöl E. LAGERCRANTZ, Lappischer Wortschatz. I—II. Helsinki 1939. A *brr* terelőszavakat, ezeknek juh, bárány jelentésű irrdceurçpai, preirrdceurçpai, sémi, hemita stb. formáit (akkád *parru*, ószír *parā*, baszk *larra*, keleti hemita (afar, stb.) *bira*, *lé'era*, keizer *tara*, kül. olasz nyj.-ok *ber*, *bera*, *bir* stb.), valamint ezekben a nyelvekben a *p* ~ *r* hangváltást részletesen tárgyalja N. LAHOVARY is (La diffusion des langues anciennes du Proche-Orient. Leurs relations avec le Basque, le Dravidien et les parles Indo-européens primitifs. Bern 1957. 43, 185, 186).

<sup>47</sup> G. DALMAN, Arbeit und Sitte in Palästina. IV. Gütersloh 1939. 250. Nyilvánvalóan idetartozik a *hrr*, *hrrr*, *harr h* is, mivel az arabban nincs *p* hang.

<sup>48</sup> T. LEHTISALO, Beiträge zur Kenntnis der Rentierzucht bei den Juraksamojeden. Oslo 1932. 50. — T. LEHTISALO, Juraksamojedisches Wörterbuch. Helsinki 1956. 337.

<sup>49</sup> D. R. FOKOS-FUCHS, Syrjänisches Wörterbuch, II. Budapest 1959. 1298.

<sup>50</sup> JUHÁSZ J., Moksa-mordvin szójegyzék. Budapest 1961. 132.

<sup>51</sup> G. J. RAMSTEDT, Kalmückisches Wörterbuch. Helsinki 1935. 306, 411.

Asszuántól keletre lakó hamita ababde-pásztorok párbeszéde kisállataikkal: magasan ejtik ki a *r-r-r-r-r* hangcsoportot, amely messzire elhallatszik, a hanglejtést változtatják, az állatok felfigyelnek és visszafelelnek.<sup>52</sup> J. NICOLAISEN írja, hogy a saharai tuaregeknél (déli Ayr) a juh, kecske, tehén, teve hívószava egy pergő hang. A kecskék jobban felfigyelnek a hangra, mint más állatok.<sup>53</sup>

J. Hubschmid nem vette tekintetbe Thomas már említett munkáját, aki szintén foglalkozik a *brr*, *prrr* terelőszavakkal. Adatai nagyjából fedik Hubschmid adatait, de igen gazdag szóváltozatokat közöl a brit szigetvilágból. Ide sorolja a magyar *bari-bari* bárányhívó szót is (l. ehhez TESz.) s még ilyen jellemző adatokat említ, pl. *prrr*, *purrr* (Kelet-Poroszsország), *prrr* (Svédország), *brr*, *brrr*, *prrr* (Hollandia), *brr* (Ukrajna, ló- és tehénhivogató), *brr* (Lahore, Pakisztán, tehénhívószó), *brr*, *brrr* (Suffolk, Wiltshire, Worcester) stb. A *brrr-brrr-brrr* a juhok, bárányok, kecskék úzószava a franciáknál (Perigord-Limousin). Ismert a *brr* Spanyolország különböző vidékén. Gibraltárban az öszvért a *brr* szóval állítják meg. Csehországban (*prrr*, *brr*), Németország különböző vidékén (*brr*), Schleswig-Holsteinban (*pr*, *pru*), Norvégiában (*brr*, *br-r-r-r*), Dániában (*prrr*, *prro* stb.) a ló állító, ill. terelő szava a szócsoport valamelyik formája.<sup>54</sup> Thomas a *brr*, *prrr* szócsoport terjedési irányait is igyekszik rekonstruálni a brit szigetvilágban. Ezek a részletek és problémák azonban kívül esnek tanulmányom keretén. Csak azt említem meg, hogy szerinte a terminológia elterjedése összefügg egy vésőfejszeforma (palstave with a stop-ridge) archeológiai előfordulásával. A szó és tárgy a bronzkorban egy nem indoeurópai nép révén került át a kontinensről a szigetvilágba. Ez a nem indoeurópai nép a gael (kelta) nyelvet beszélő pictek lehettek, akik a balti zóna irányából érték el Skóciát.<sup>55</sup>

A *brr* terminológiával kapcsolatban meg kell említenem, hogy az tovább él az ószláv *baranъ* 'kos' (orosz *barán*, cseh *beran*, szlovák *baran* stb.) szóban, amely semmi esetre sem indoeurópai eredetű. Az ősi alpesi szavak közé sorolják.<sup>56</sup> A TESz. is azt mondja, hogy a *baranъ* nem szláv eredetű szó, de végső forrása tisztázatlan.

<sup>52</sup> H.-G. SCHINKEL, Haltung, Zucht und Pflege des Viehs bei den Nomaden Ost- und Nordostafrikas. Veröffentlichungen des Museums für Völkerkunde zu Leipzig 21: 177 (Berlin 1970). Szudánban a *rre* a teve állítószava. Ugyanitt azt olvashatjuk, hogy a tevehajásárok énekének a teherhordó állatokra élénkítő hatása van. — Természetesen vannak olyan hasonló szavak, amelyek már nem tartoznak ebbe a szócsoporthoz. Ilyen a lamut *tr*, *truruk*, *trururuk* 'Ruf des turuia-Kranich' (A. SOTAVALTA—H. HALÉN: MSFOu. 168: 191). L. ehhez a magyar daruhangot, *kru*, *kru* (*krugat*, TESz.).

<sup>53</sup> J. NICOLAISEN, Ecology and Culture of the Pastoral Tuareg. Copenhagen 1963. 136.

<sup>54</sup> THOMAS: i. m. 68—69.

<sup>55</sup> THOMAS: i. m. 75—76. — Thomas a *tr*, *trr* típusú angol, walesi, skót terelőszavakat külön tárgyalja, több arab formáját (pl. *trrrr hé hé hé*) említi s preindoeurópai bevándorlással magyarázza (i. m. 60—67).

<sup>56</sup> HUBSCHMID: i. m. 195. — M. VASMER, Russisches etymologisches Wörterbuch. I. Heidelberg 1953. 53—54. Vasmer a következő juhivogatókat idézi *byr* (ukrán), *barbár*, *barbár* (orosz). A kárpát-ukránoktól (huculoktól) ismerjük a *ptrutá-ptrutá* bárányhívót, a *byrr*, *prrrs*: juhterelőt. A *ptrusia* juhterelő nyugati Mazúriában (A. FISCHER, Rusini. Lwów 1928. 23). Az asztraháni oroszoknál ugyanaz a *trja* (V. DAL', Tolkovnyj slovar' živogo velikorusskogo jazyka. IV. Moskva 1956. 439). Újabban a *barannak* a *brr* terelőszóval való kapcsolatát kétségbe vonják, l. L. SANDIK—R. ALTZEMÜLLER, Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen. Lief. 4: 239—240. (Wiesbaden 1968)

Thomas még számos olyan terminológiával foglalkozik, amely a neolitikumtól kezdve különböző utakon kerülhetett el a szigetvilágba s ezek analógiáit nemcsak Európából, hanem a sémi nyelvekből is kimutatja. Ilyen terminológia pl. a *deri*, *derry* 'kecske, juh, tehén hívószava a fejésnél', amely a neolitikumban mediterrán-atlanti úton (vö. arab *dir'a dir'a*, *derry*) kerülhetett el a brit szigetekre. Talán kelta eredetű a *lag* vagy *lac*, amely a galambok és ludak hívószava.<sup>57</sup> Hubschmid is — mint már utaltam rá — a román nyelvekben előforduló állathívogatók nagy számáról mutatja ki, hogy azok preindoeurópai nyelvekben gyökereznek (francia *biti*, katalán *bit*, *bita* 'kecske hívószava', közép-ladin *ziba* 'kecske hívószava'). Ezekből a hívó-, terelő- és úzószavakból természetesen állatnevek is kialakultak. Fontos Hubschmidnek az a figyelmeztetése, hogy ezek a terminológiák egyrészt önkényesen alakulhatnak, formálódhatnak, másrészt igen erős a fennmaradási képességük. Eredetileg indulatokat, érzelmeket fejeznek ki s így hasonlóan a gyermekszavakhoz nem követik a hangváltozás, a hangfejlődés általános szabályait. Az irodalmi szövegekben ritkán fordulnak elő s gyakran csak állatnevek alakjában találunk rá az eredetileg állathívogató szóra.<sup>58</sup>

A terelőszavak jelentőségét más szempontból hangsúlyozza M. GAVAZZI s azt mondja, hogy az ilyen mellékesnek és jelentéktelennek látszó jelenségek a Balkán félszigeten és általában a kulturális areák elhatárolásánál és tagolódásánál nem hagyhatók figyelmen kívül. Példaként említi a *biš*, *biž*, *bit* disznóhívó szót, amely a thráciai-roméliai kulturális areára jellemző.<sup>59</sup>

Még néhány magyar vonatkozású állathívogatóra szeretnék kitérni.

A malac-, disznóhívogató Marosvásárhelyen, Kalotaszegen a *cuga-cuga!* *cuga*, *cuga*, *cuga!*, Háromszéken, Kolozsvárott a *cuga*, *cuguca!*<sup>60</sup> Murádin szerint a mezőségi nyelvjárás területet jellemzik a *cug-*, *csug-*, *cig-*, *csig-* alapszónak kicsinyítővel (-a, -á-, -u, -uca, -ucsa) képzett becéző származékai (*cuga-cuga*, *cugu-cugu*, *cugò-cugò*, *csuga-csuga*, *csugucse-csugucse* stb.). A szócsoport a székelységtől élesen elkülönül (vö. azonban a fenti háromszéki közlést) s nyugat felé is éles izoglosszában zárul: Nagykapus—Középlak vonaláig terjed. Északi irányban a *cugu* megtalálható Domokoson, Misztótfaluban, Rónaszéken.<sup>61</sup> Ez a disznóhívogató *cuga* alakban előfordul a letteknél is.<sup>62</sup> Nem ismeretlen az erdélyi románoknál (*țuga*, *țuga!*, *țiga*, *țiga*).<sup>63</sup> Moszyński szerint ezzel a szócsoporttal függ össze a német *tšug*, *tšuku*, a litván *čuku*, *čuka*, a Nyugat-Beloruszsiában és Poléziában hallható *čkò*, *čke*, a kujáv nyelvjárás-

<sup>57</sup> THOMAS: i. m. 2, 28.

<sup>58</sup> HUBSCHMID: i. m. 189 skk.

<sup>59</sup> M. GAVAZZI, Kulturgeographische Gliederung Südosteuropas. Südost-Forschungen 15: 14. (München 1956).

<sup>60</sup> HERMAN: i. m. 574. — VÁMSZER: i. m. 4: 98. — ÚMETSz. — A bánáti székelyeknél a *ciga*, *ciga*, *cigacska* malachívó szó. PENAVIN O. — MATIJEVIC L.: Székely szójegyzék. Ujvidék 1980. 12.

<sup>61</sup> MURÁDIN: i. m. (1977). 171. — Az -a képzővel magyarázható malachívogatónak tartja a *cuga* alakot KELEMEN is (i. m. 234). MÁRTON Gy. — PÉNTÉK J. — VŐÓ J. szerint (i. m. 97) a *cuga*, *cugu*, *csuga* stb. román jövevényszó. Hogyan magyarázható ez a hívószó a lettben?

<sup>62</sup> MOSZYŃSKI: i. m. 118.

<sup>63</sup> MOLDOVÁN: i. m. (1913). 504. — MOLDOVÁN: i. m. (1899.) 45. — További román alakok: *țugu*, *țuguțu*, *țugule* (TIKTIN: i. m. III, 1659). — Vö. ezekhez a román kecskeűző és hívogató szavakat is: *țăgă*, *țică*, *țigi* stb. Atlasul Lingvistic Român. Seria noua. II. Bukarest 1956. 388., 389. térkép.

ban *čkon*, a nagyoroszoknál *čukō-čukō*.<sup>64</sup> A bolgároktól ilyen disznóhivogatókat ismerünk: *cūku-cūku-cūku*, *gu-čugu-čugu-čugu*.<sup>65</sup> A különböző török nyelvekben a *čik čik*, a *či či či*, *čige čige* kecskét hívogató szó (TESz. a kecske szónál, l. még a TESz. *csikó* címszavánál említett hívó- s terelőszavakat is). Hasonló disznóhívó szavak a magyarban a *cska*, *cska* (Gyergyó), *cska-cska-cska* (Csík), *cskō-cskō* (Nyárádmente), *cskō-cskō-cskō* (Udvarhely), *cskō-cskō* (Csík), *cseka-cseka* (Székelyföld), *csika-csika-csika* (Marosszék, Udvarhely), *csikka*, *csikka*, *csikka* (Zemplén), *csuga* (Udvarhely, a marosszéki Abafáján így nevezik a disznót), *csuga*, *csuga* (Fogaras).<sup>66</sup>

Murádin L. szerint a *cska*, *cskō*, *csēka*, *csika* disznóhivogató ismeretes a Székelyföldön, ahol az egységes képet ritkán szakítják meg a *csō*, *cse* s a *csōn* alakok.<sup>67</sup> Ebbe az elterjedési övezetbe tartoznak a fentebbi magyar hívogatóalakok is. Murádin L. azonban a *csuga*, *csugu* hívogatókat a *cug*, *csug*- csoportba sorolja. A *cseka-cseka*, *cska-cska*, *cskō-cskō* terminológiák szerinte a *csk* mássalhangzó csoportból alakultak ki vagy a *cs!* csettintésszerű hangutánzó tőhöz a *-ka*, *-kō* kicsinyítő képzők járultak, majd a szókezdő mássalhangzótorlódás feloldódott (*cska* > *csēka* > *cseka*, *cska* > *csika* > *csika*). A *cskō* székely földi disznóhivogató Kelemen J. szerint a *-kō*, *-kō* képzővel magyarázható (i. m. 269). Ismert azonban a terminológia, mint láttuk Belorussziában és Poléziában is.

Nyilvánvaló, hogy ennek a disznóhivogatónak a legősibb, eredeti formája a *c ← c ← c ← c* alak (Somogy m.),<sup>68</sup> amelynek szigetszerűen a bolgárban is meg van az analógiája.<sup>69</sup>

Az Orosháza közelében levő Kardoskúton a kárba menő libára jellegzetes hangon kiabáltak, *gegőztek*. „A gegőző a *jjjjj* hangokat ejtette ki . . . változó magasságban.”<sup>70</sup> A börsönyi Szokolyán a *jaj-jaj* libakergető,<sup>71</sup> s Békésben is (Békésszentandrás vidéke, *ja-ja-ja-jaj*). A görög karakacsának az etetéshez a *jajajajajaja* szóval és füttyjellel hívják a juhokat.<sup>72</sup> A jurák-szamojédek-nél az *aj aj aj* értelme: „Zuruf an das Renntier zu folgen oder herbei zu kommen”.<sup>73</sup> Valószínű, hogy ez esetben is a távoli területeken, ill. népeknél ősi állathivogató, űző terminológia maradt meg. A TESz. is a *jaj* szót indulatszavaink igen ősi rétegébe sorolja.

A nehezen csoportosítható, a közelebbi-távolabbi területeken hasonló vagy azonos formában előforduló állathivogatók és -terelők sokaságából csak

<sup>64</sup> MOSZYŃSKI: i. m. 118. — VAKARELSKI: i. m. 18. — Észak-Galileában a tevehajtószava *tšu*, az aleppoi araboknál *tša*, *tša* (DALMAN: i. m. 149). — A zürjénben a *džut!* *džut!* a malac hívószava (FOKOS-FUCHS: i. m. 171).

<sup>65</sup> VAKARELSKI: i. m. 17, 18.

<sup>66</sup> HERMAN: i. m. 573–574. — ÚMTSZ.

<sup>67</sup> MURÁDIN: i. m. (1977). 171, 173. — Vö. TESz. *co*, *coca*, *koca*, *poca*.

<sup>68</sup> BALOGH—KIRÁLY: i. m. 89. — KELEMEN: i. m. 57, 353, 386. — Nyíregyháza vidékén *ccty!* *ccty!* (MÁRKUS: i. m. 446), a börsönyi Szokolyán *Busikám*, *ne*, *ne*, *c*, *c*, *c* (MORVAY P.: NéprÉrt. 1938: 358). — Lásd még ehhez MURÁDIN: i. m. (1977.) 171. — A lappoknál a *ce* a juhok hívószava. LAGERCRANTZ: i. m. 49. A juhtenyésztés azonban náluk nem régi.

<sup>69</sup> VAKARELSKI: i. m. 18.

<sup>70</sup> NAGY GY.: Paraszti állattartás a vásárhelyi pusztán. Néprajzi Közlemények, 13/1—2: 120.

<sup>71</sup> MORVAY: NéprÉrt. 1938: 358.

<sup>72</sup> W. MARINOW, Die Schafzucht der nomadisierenden Karakatschanen in Bulgarien. FÖLDES L.—BELÉNYESY M.—GUNDA B., Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Budapest 1961. 189.

<sup>73</sup> LEHTISALO: i. m. (1932) 46. — LEHTISALO: i. m. (1956). 21.

néhányat mutattam be. (Tanulságos lenne a baromfi hivatatók részletes vizsgálata.) A hasonló, egymással összetartozó terminológiákat a példák során sem mind idéztem. A távoli területeket és különböző népeket átfogó egyezések, hasonlóságok nem lehetnek véletlenek. Ezek a terminológiák az ember és minden nép legősibb szókészletéhez tartoznak. Együtt vándorolnak, terjednek a tenyésztett állatokkal, a pásztorokkal és pásztorkodással. Természetesen vannak közöttük helyi átvételek. Így pl. a román nyelvből átkerültek *brr*-típusú juhterelő szavak az erdélyi magyar nyelvjárásokba. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy a *brr*, *pr* korábban a magyar terelőszavak sorában nem lett volna meg (vö. *prrr*, Somogy). Az ősi terelőszavaknak a különböző nyelvekben és nyelvjárásokban a hangok képzésének és kiejtésének megfelelően eltérő alakulástörténetük lehet. Az alapszavak bővültek, változtak, képzőkkel gazdagodtak. Gyakran állatnévvel, a behajtás irányának, helyének megnevezésével egészülnek ki (pl. rom. *bâr*, *bâr oai!* *oița!*, szlov. *pbrrr do strungy*). Egyes szavak terjedésénél közrejátszott az állatkereskedelem. A *brr*-típusú terminológiák vándorlásánál kárpáti-balkáni, pyreneusi viszonylatban szerepe lehetett a 20. század elejéig tartó nagyarányú román, ill. spanyol transzhumáló juhászatnak. Az interkontinentális elterjedések magyarázatát azonban más úton kell keresnünk. Minden geográfiai elterjedés történetiséget rejt magába s ne felejtjük el a kiváló indogermanista, R. MERINGER figyelmeztetését sem, aki azt tanította, hogy a nyelv gyakran konzervatívabb, mint a tárgyak. A neolitikumban kialakult szavak napjainkig fennmaradhatnak.<sup>74</sup> A *brr*, *gud* és más terminológiák széles körű földrajzi és nyelvi elterjedése feltétlenül történetiséget is jelent és arra utal, hogy némileg bepillantunk az indoeurópai és preindoeurópai állattartás homályába. Azonban én ezekkel a terminológiákkal kapcsolatban nem az indoeurópai vagy preindoeurópai hangszülőznám, hanem inkább óeurópairól beszelnék. Arról az óeurópai kultúráról, amelynek voltak közös vonásai már a neolitikumban s egyes elemeiben akár mint trák, illír vagy kelta hagyatékok pl. a Balkán félszigeten fennmaradtak.<sup>75</sup> Ebben a nehezen körvonalazható Óeurópában is a népek állataikkal vándoroltak, mert hiszen akkor a neolitikum kezdetén Délnyugat- és Közép-Ázsiában tenyésztésbe fogott kecske és juh nem kerülhetett volna el igen korán Európába és Afrikába.<sup>76</sup> Elsősorban ezeknek a kisállatoknak és tenyésztőiknek terjedését, migrációját, a pásztornépek érintkezését jelzik a hajtó-, terelő- és hivatató szavak is, amelyek közül néhányat bemutattam.

A terelőszavak fennmaradásához hozzájárulhatott a pásztorok zárt társadalma: a foglalkozásuk nemzedékről nemzedékre öröklődik s jellemzi őket a foglalkozási endogámia, azaz lehetőleg pásztorcsaládokból választanak párt maguknak. Mindez korlátozza az oldalról, más gazdasági és társadalmi közösségekből érkező kulturális befolyásokat, konzerválja szókincsüket is. Az általuk tenyésztett állatok magatartása, természete sem változott évezredek óta lényegesen, ami nem tette szükségessé, hogy új, az ősitől eltérő terelő-, hívószavakat alkossanak. Néhány adatunk (pl. *prrk nye hó nye!*) arról is

<sup>74</sup> R. MERINGER, Die ältesten Gefässe. Wörter und Sachen 7: 14. (Heidelberg 1921).

<sup>75</sup> NOPCSA F., Albanien, Bauten, Trachten und Geräte Nordalbaniens. Berlin—Leipzig 1925. 227—238.

<sup>76</sup> K. DITTMER, Allgemeine Völkerkunde. Braunschweig 1954. 255. — A két állat domesztikálásának koráról, a legkorábbi leletekről l. BÖKÖNYI S., History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe. Budapest 1974. 163—168, 193.

tanúskodik, hogy az ősi terminológiákkal az igavonó állatokat is irányítják. Egyes terminológiák tehát megmaradnak az állattartás felsőbb szintjében.

A domesztikált, háziasított állatok magatartásának, tulajdonságának, természetének különböző kritériumai vannak.<sup>77</sup> Úgy gondolom, hogy a meghatározó jegyek közé sorolható az állatoknak az ember akaratát kifejező terelő, irányító és hívogató szavak iránti fogékonysága.

GUNDA BÉLA

## Treibwörter und alteuropäische Hirtenmigrationen

von BÉLA GUNDA

Die älteste Art und Weise, Tiere zu treiben, herbeizulocken oder abzuschrecken; besteht aus menschlichen Lauten, gelegentlich begleitet von gewissen Bewegungen. Die deutsche Regel (1783), wonach vom Schäfer verlangt wird, die weidenden Schafe mit Flötenspiel, Gesang oder etwas ähnlichem zu erfreuen, ist offenbar auf einen uralten Brauch zurückzuführen. Grund dieser Verfügung: Die Schafe weiden immer besser und werden fetter, wenn der Schäfer auf irgendeinem Blasinstrument spielt. Eine ähnliche Tradition gibt es auch bei den Ungarn. Die Treib- und Lockrufe, die in der ungarischen Hirtenterminologie seit uralten Zeiten gebraucht werden, sind höchst abwechslungsreich und stehen in Verbindung mit ähnlichen Terminologien anderer Sprachen. So ist etwa die Analogie der ungarischen Lockrufe für Schweine *gid*, *gidz-gidz-gidz-gic* bei den Polen, den Südslawen, den Deutschen usw. zu finden. Der Ruf *brrr*, *prrr* und seine Varianten sind bei Ungarn, Slowaken, Rumänen, Südslawen, Griechen usw. gleichermaßen bekannt. Die ungarischen Lockrufe für Schweine *cuga-cuga* und Varianten, kommen ebenso auch bei den Deutschen, Litauern, Russen, Bulgaren usw. vor. Mit *jjjjj*, *jaajaj* werden Gänse verscheucht. Eine ähnliche Lautgruppe ist auch bei den griechischen und jurakisch-samojedischen Hirten bekannt. Der Verfasser ergänzt und vertieft die früheren Forschungen von K. MOSZYŃSKI, CHR. VAKARELSKI, D. THOMAS, J. HUBSCHMID und anderer. Er stellt fest, daß sich diese Lock- und Treibwörter durch die Wanderhirten und den Viehhandel auch heute verbreiten, aber zweifellos die Relikte einer alteuropäischen Viehzuchtkultur sind. Zum Fortbestand der Lock- und Treibwörter trug auch der geschlossene Charakter der Hirtengesellschaft bei: Der Beruf vererbt sich von einer Generation auf die andere; bezeichnend ist die Berufsendogamie, d. h. die Männer heiraten womöglich Töchter von Hirtenfamilien. Auch das Verhalten der von den Hirten gezüchteten Tiere hat sich seit Jahrtausenden nicht wesentlich verändert und so war es gar nicht notwendig, neue, von den uralten abweichende Lock- und Treibwörter zu erfinden. Laut einigen Angaben werden auch Zugtiere mit uralten Terminologien gelenkt; gewisse Terminologien bleiben also auch auf der höheren Ebene der Viehhaltung erhalten.

<sup>77</sup> TEMBROCK G., *Állatlélektan*. Budapest 1966. 182—186. Tanulmányom már a nyomdában volt, amikor megjelent GAVAZZI M. egy hasonló tárgyú kisebb közlése (Dva stočarska balkanološka priloga. Glasnik Zemaljskog muzeje Bosne i Hercegovine, Nov. ser. 30. 1979., Etnologija. Sarajevo 1980. 29—31), amelyben hangsúlyozza a *prrr* és rokonai balkáni ősiségét. Gavazzi néhány olyan adatot is közöl — főleg néprajzi filmekből, — amelyeket nem ismertem. Ilyenek pl. a makedoniai karakacsán *prrr*, a kurd *pr-pr*, az afganisztáni kirgiz *prrr-prrr*, a saharai tuareg (*p*)*rrrr*, amelyek juhterelő szavak. DNY-i Horvátországban a *tprrrr* a juhok hívószava. BAKOS FERENC kitűnő könyve is tanulmányom nyomdai munkálatai során jelent meg. Ő is foglalkozik a *bir*, *cuga*, *goda* szócsoporttal s ezeket román jövevényszavaknak tartja. (A magyar szókészlet román elemeinek története. Budapest 1982. 214, 326, 409). Nem érdektelen hogy a *prrr* hangcsoport felbukkan a modern magyar költészetben is. LADIK KATALIN Ikarosz a Metrón c. kötetének (Újvidék 1981) egyik szürrealista versében a hangcsoportot a következő képek közé helyezi: *Az égen álmos kigyók. Tprrr! Tprrr! Tprrr! Ingével letakarta a halott istent.* Mivel Ladik Katalin verseiben gyakori a népmesék szürrealista képekbe való tömörítése, egyéb népköltészeti elemek átfarmálása s jól ismeri a magyar és délszláv néphagyományt (1. erről GUNDA B.; Das Volksmärchen in der ungarischen Avantgarde-Poesie Jugoslawiens. Fabula 12. Berlin, 1971. 239—244), valószínű, hogy a hangcsoportot balkáni pásztoroktól hallotta.